

Dani RODRIK

YAPISAL DÖNÜŞÜM VE İKTİSADİ KALKINMA

tepav

www.tepav.org.tr

YAPISAL DÖNÜŞÜM VE İKTİSADİ KALKINMA

Dani Rodrik

Kitap içeriğinden yazarı sorumludur.

©Aralık 2010 1.Basım

ISBN: 978-9944-927-42-0

Baskı: Klasmat Matbaacılık / 0312 417 62 18

TEPAV

TOBB-ETU Yerleşkesi TEPAV Binası

Söğütözü Caddesi No:43 Söğütözü/ANKARA

Telefon: + 90 312 292 5500

Fax: + 90 312 292 5555

tepav@tepav.org.tr

www.tepav.org.tr

Bu metin “22 Aralık 2010 tarihinde” Ankara’da TEPAV’da, Merih Celasun’u Anma Dersi kapsamında sunulacak çalıőmanın ilk taslağıdır. Burada aktarılmakta olan sonuçlar büyük ölçüde Margaret McMillan ile “Küreselleőme ve Yapısal Dönüşüm” konusunda yürütölmekte olan çalıőmalardan yararlanılarak geliştirilmiőtir (McMillan ve Rodrik 2010). Mükemmel araştırma asistanlığı için Iñigo Verduzco’ya, araştırma desteği için ise Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü’ne (International Food Policy Research Institute) teőekkür ederim.

Dani RODRIK

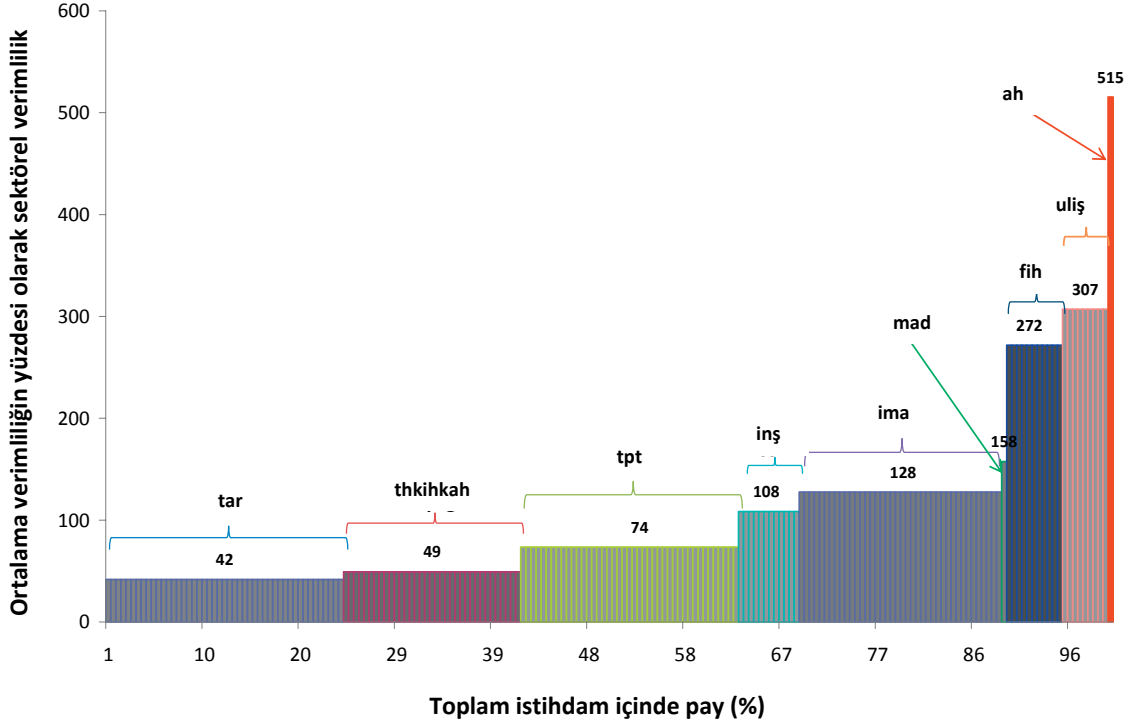
Giriş

Bütün ciddi kalkınma iktisatçıları yapısalcıdır. Kalkınma iktisatçıları fiyat elastikiyetlerinin sıfıra yaklaştığını, teşviklerin insan davranışları üzerindeki etkisinin az olduğunu veya piyasaların hemen her zaman aksadığını düşünürler demek istemiyorum. Kalkınmakta olan ülkelerde iktisadi faaliyetlerin yapısının köklü biçimde farklı olduğunu ve kalkınma sürecinin bu yapı göz önüne alınmaksızın analiz edilemeyeceğini kavramışlardır demek istiyorum. Kalkınmakta olan ülkeler gelişmiş ülkelerin basitçe daha küçük ölçekli versiyonları değildir. Hem nitel hem de nicel açılardan farklı ülkelerdir.

İster geleneksel olsun ister yeni türden, büyüme teorisi literatürü yaygın olarak ekonomideki mevcut faaliyetler arasındaki büyük verimlilik farklılıklarını görmezden gelir. W. Arthur Lewis'ten itibaren ikili ekonomi modellerinin de vurgulamış olduğu gibi, kalkınmakta olan tipik bir ekonomide büyüme emeğin verimliliği düşük faaliyetlerden verimliliği yüksek faaliyetlere kayması yoluyla gerçekleşir. Dolayısıyla, iktisadi başarının temel belirleyenlerinden biri, ortamın hızlı yapısal değişimi ne ölçüde teşvik ettiği. Yapısal değişim sadece iktisadi büyümenin temposunu değil, aynı zamanda gelir dağılımındaki değişimi de belirler. Türkiye'de yapısal dönüşüm süreci üzerine en erken ve en iyi çalışmalar arasında yer alan eserler veren Merih Celasun, bu noktaları tekrar tekrar vurgulamıştır (Celasun, 1983).

Türk ekonomisindeki verimlilik farklılıklarını, Şekil 1'deki gibi farklı sektörlerde işçi başına üretilen katma değeri karşılaştırarak gözlemlemek mümkündür. Şekil 1'de göze çarpan ilk husus, şeklin bir ucunda, hâlâ istihdamın neredeyse dörtte birini yaratan tarımın ("tar"), diğer ucunda ise altyapı hizmetlerinin ("alt") yer aldığı büyük ayrımdır. Altyapı hizmetleri çok istihdam yaratmayan, son derece yüksek bir sermaye yoğunluğuna sahip bir sektör olduğundan, daha anlamlı bir karşılaştırma tarım ile imalat sanayi arasında yapılabilir. Çizelgede görüldüğü gibi, imalat sanayindeki ortalama verimlilik tarımdakinin üç katıdır. Tarımın yanı sıra ortalama daha düşük bir verimliliğe sahip olan diğer sektörler, her ikisi de önemli ölçüde kayıt dışı faaliyet gösteren sosyal, kişisel ve kamu hizmetleri ("thkihkah") ile toptan ve perakende ticarettir ("tpt"). Emeğin bu sektörlerden imalata ya da yüksek verimlilikle çalışan diğer sektörlerden birine kaymasını sağlamak, reel gelirlerde ciddi bir artış anlamına gelir.

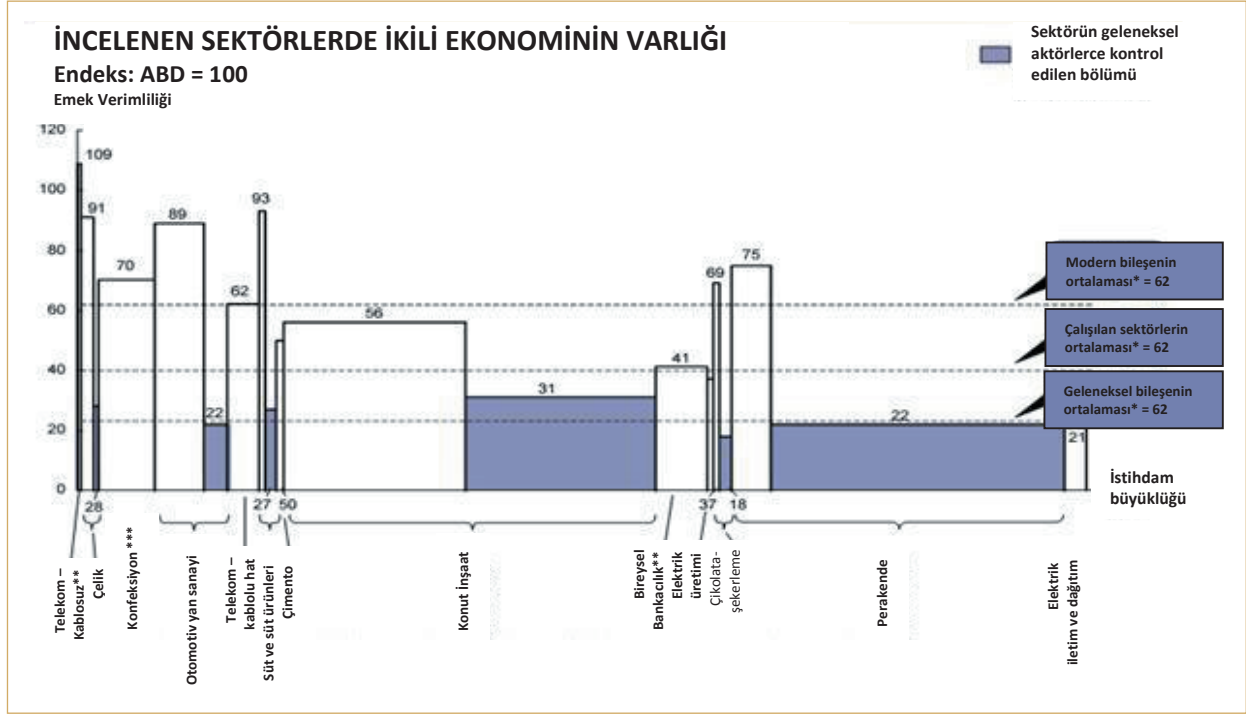
Türkiye’de emek verimliliği farklılıkları, 2008

Kaynak: TÜİK ve yazarın hesaplamaları

Şekil 1

Benzer verimlilik farkları tekil sektörler içinde de mevcuttur. Özellikle büyük firmalar rekabet içinde oldukları küçük, kayıt dışı faaliyet gösteren firmalara göre genellikle daha yüksek verimliliğe sahiptir. Bir süre önce McKinsey Global Institute (MGI) tarafından Türkiye’de verimlilik konusunda yapılan araştırmanın en çarpıcı bulgularından biri bu ikili yapı idi (Şekil 2). Örneğin, otomotiv yan sanayinde modern firmalar ABD firmalarının verimliliğinin % 89’una erişmişken, MGI’ın “geleneksel” olarak nitelendirdiği firmalar ancak % 22 düzeyine ulaşıyordu; bir başka deyişle fark dört kattı. Pek çok imalat ve hizmet sektöründe de benzeri farklılıklar görülüyordu.

*Üç büyük sektörde (altyapı hizmetleri, imalat ve hizmetler) sektör payları göz önüne alınarak toplam tarım-dışı ekonomiye geliştirilecek şekilde tartılı sektörlerde verimlilikler

**2002 verileri

***2002 verileri; verimlilik İtalyan konfeksiyon sektörü benchmark alınarak hesaplanmıştır

Kaynak: Sektör vaka araştırmaları

Kaynak: McKinsey Global Institute (2003)

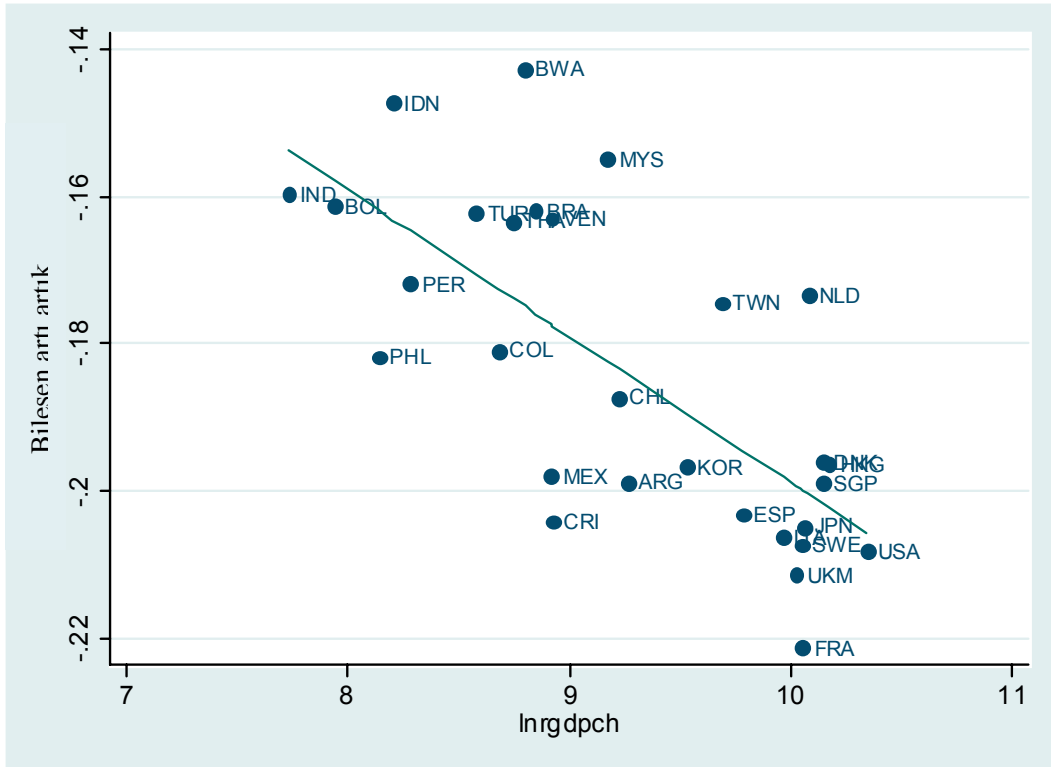
Şekil 2

Son iki şekilde ortaya konulan verimlilik farkları ortalama emek verimliliği üzerinden hesaplanmıştır. Piyasalar iyi çalıştığı ve yapısal kısıtlar bağlayıcı olmadığı, verimlilik marjlarının eşitlenmesi gerekir. Basit bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonu altında, emeğin marjinal verimliliği ortalama verimliliğin emeğin payı ile çarpılması yoluyla elde edilir. Öyleyse, farklı iktisadi faaliyetler arasında emeğin payı büyük ölçüde farklı ise, ortalama emek verimliliklerini karşılaştırmak yanıltıcı olabilir. Örneğin, altyapı hizmetlerinde ortalama verimliliğin çok yüksek olması (Şekil 1), sermaye yoğunluğunun yüksek olduğu bu sektörde katma değerde emeğin payının oldukça düşük olduğundan başka hiçbir şey göstermiyor olabilir. Ama başka sektörlerde aynı yönde belirgin ve ciddi bir sapma yaratan etkinin olup olmadığı o kadar açık değildir. Örneğin, arazinin payı göz önünde bulundurulduğunda, tarımda emeğin payının imalat sanayine kıyasla ciddi ölçüde düşük olduğu kolayca söylenemez (Mundlak vd., 2008). Dolayısıyla, imalat ile tarım arasında ortalama emek verimliliği bakımından üç katlık bir fark olması, gerçekten de marjinal verimlilik açısından büyük bir açığa işaret emektedir.

Sektörler arasında bu tür farklılıkların az gelişmişliğin bir özelliği olduğu gerçeği, sürekli iktisadi büyüme sonucunda söz konusu farklılıkların azalma eğilimine girmesinden de anlaşılabilir. Şekil 3'te, birçok ülkenin verileri kullanarak sektörel emek verimliliklerinin logaritmasının varyasyon katsayısı ile ölçülen verimlilik farklarının kalkınma sürecinde azaldığı gösterilmektedir (Buradaki tüm veriler, aksi belirtilmedikçe, Timmer ve de Vries, 2009, veri setinden alınmıştır.) Örneklemedeki ülkeler gelir skalası bakımından ABD'den Hindistan'a kadar uzanmaktadır. Sektörler arası

verimlilik farklarının büyüklüğü ile kişi başına gelir arasındaki ilişki negatiftir ve istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlıdır. Bu bulguyu yorumlamanın yollarından biri, emeğin verimliliği düşük faaliyetlerden verimliliği yüksek faaliyetlere kaymasıyla birlikte, azalan marjinal ürün koşullarında, marjinal emek verimliliklerinin ekonomi çapında yakınsamasıdır. Bir başka deyişle, yapısal değişim, hem ekonominin sektörleri arasında hem de daha zengin ekonomilerle verimlilik bakımından bir yakınsama yaratır ya da yaratma potansiyeline sahiptir.

Bu derste, yapısal değişimin, toplam iktisadi büyümeye olan katkısını Türkiye'nin dahil olduğu bir ülke grubu için analiz etmek istiyorum. Üzerinde odaklanacağım nokta, imalat sanayisi içindeki yeniden dağılım olmayacak; son dönemde bu konuda bir dizi önemli ve ilginç çalışma yayınlanmış bulunuyor (örneğin Hsieh ve Klenow 2009). Söz konusu çalışmalar bütün etkilerine rağmen emeğin imalat sektörüne giriş ve çıkışının yarattığı dinamiği analizin dışında bıraktıkları ölçüde bazen yanıltıcı da olabilmektedirler. Örneğin, imalat sanayinde etkileyici bir verimlilik performansı gibi görünen bir gelişme, şayet bu verimlilik kazanımının bedeli emeğin imalattan çıkıp daha az verimli sektörler kayması ise farklı bir yorum gerektirebilir. Bu analizde odak noktamız ekonominin bütününün genel dengesi üzerinde olacaktır.

Şekil 3:

Sektörel emek verimliliğinin (logaritmasının) varyasyon katsayısının kişi başına gelire göre dağılımı

Yapısal Değişime Karşılaştırmalı Bir Bakış

Emek verimliliği iki yöntem aracılığıyla artırılabilir. İlki, mevcut iktisadi faaliyetlerde verimlilik sermaye birikimi veya teknolojik değişim aracılığıyla artabilir. İkincisi, emek verimliliği düşük faaliyetlerden verimliliği yüksek faaliyetlere kayarak ekonomide toplam emek verimliliğini yükseltebilir. Bu durum aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

$$(1) \quad \Delta P_t = \sum_{i=n} \theta_{i,t-k} \Delta p_{i,t} + \sum_{i=n} p_{i,t} \Delta \theta_{i,t}$$

Burada P_t ve $p_{i,t}$ sırasıyla ekonomi ve sektör bazında emek verimliliği düzeylerini, $\theta_{i,t}$ ise i sektörünün istihdam içindeki payını göstermektedir. Δ işlemcisi $t-k$ zamanı ile t zamanı arasında verimlilikte veya istihdam paylarında ortaya çıkan değişimi göstermektedir. Bu ayrıştırmadaki ilk terim sektörlerdeki verimlilik artışlarının ağırlıklandırılmış toplamıdır; burada ağırlıklar her bir sektörün dönemin başında istihdam içindeki payını göstermektedir. Buna verimlilik artışının “iç” bileşeni adını vereceğim. İkinci terim emeğin farklı sektörler arasında yeniden dağılımının verimlilik etkisini göstermektedir. Bu esasen (dönemin sonundaki) verimlilik düzeylerinin sektörler arası istihdam paylarındaki değişim ile içsel çarpımının sonucudur. İstihdam paylarındaki değişimler verimlilik düzeyleriyle pozitif bir korelasyon içinde olduğunda bu terim pozitif olur. Yapısal değişim ekonomi çapında verimlilik artışını yükseltecektir. Bu ikinci terime “yapısal değişim” bileşeni adını vereceğim.

Analiz, Timmer ve de Vries’den (2009) alınan verimlilik ve istihdam verilerinin satın alma paritesine göre dolar kuru üzerinden ortak birimlere çevrilmesiyle yürütülmüştür. Ekonomi, Tablo 1’de görüleceği gibi, 9 sektöre bölünmüştür. Timmer ve de Vries veri seti dokuzu Latin Amerika ülkesi, dokuzu gelişmekte olan Asya ülkesi ve dokuzu yüksek gelirli olmak üzere 27 ülkeyi kapsamaktadır (Veriler ve yöntemler konusunda daha fazla ayrıntı, yakında yayınlanacak olan McMillan ve Rodrik’te bulunabilir.) Bu veri seti Türkiye’yi kapsamamaktadır. Bu nedenle sete Türkiye İstatistik Kurumu’ndan alınan verileri kattım.

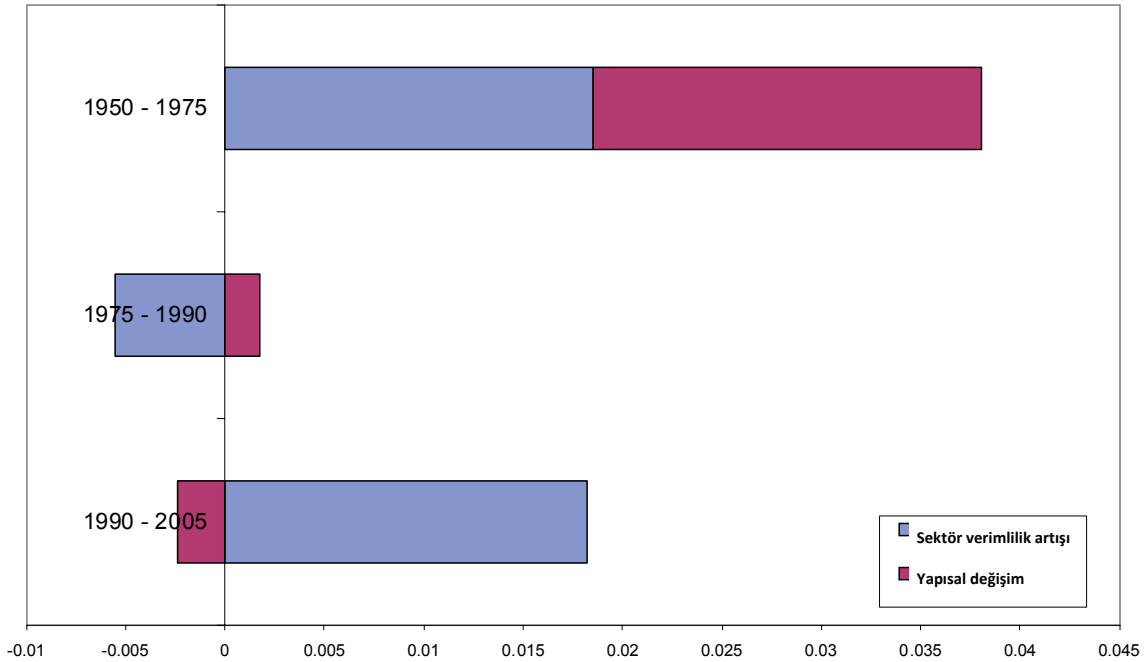
Tablo 1: Sektörel ayrışım

	Sektör	Tam adı
1	TAR	Tarım
2	MAD	Madencilik
3	İMA	İmalat
4	AH	Altyapı hizmetleri
5	İNŞ	İnşaat
6	TPT	Toptan ve perakende ticaret
7	ULİŞ	Ulaştırma ve iletişim
8	FİH	Finans ve işletme hizmetleri
9	THKİHKAH	Kamu hizmetleri

Yukarıdaki ayrıştırma sektörlerdeki (örneğin imalattaki) verimlilik performansına ilişkin kısmi analizlerin, iktisadi faaliyetler arasında emek verimlilikleri ($P_{i,t}$) bakımından büyük farklılıkların olduğu durumlarda nasıl yanıltıcı olabileceğini açıklığa kavuşturuyor. Hatta istihdamdaki payı düşen bir sektörde yaşanan yüksek verimlilik artışının toplam iktisadi performans üzerindeki etkisini son derece belirsiz olabilir. Şayet bu sektörden kopan emek verimliliği daha düşük faaliyetlere yöneliyorsa, ekonomi çapındaki büyüme bundan zarar görecektir, hatta negatif hale bile gelebilecektir.

Latin Amerika'nın 1950'li yıllardan itibaren yaşadığı deneyime bakalım. Amerika Kıtaları Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank), benim de kullandığım Timmer ve de Vries veri setini ve çok benzer bir ayrıştırmayı kullanarak kıtadaki verimlilik değişiminin dokusunu analiz ettiğinde, Şekil 4'te ortaya konulan çok çarpıcı bir sonucu gün yüzüne çıkartmıştır. 1950-1975 arasında Latin Amerika yılda hemen hemen yüzde 4 dolayında hızlı bir emek verimliliği artışı yaşamıştı ve bunun yaklaşık olarak yarısı yapısal değişimden kaynaklanıyordu. Sonra bölge bir borç krizine girmiş ve "kayıp bir on yıl" yaşamıştı; 1975-1990 arasında verimlilik artışı negatifti. Latin Amerika 1990'dan sonra büyümeye başlıyor, ama verimlilik artışı asla 1975 öncesi düzeylere yeniden yükselemedi. Bunun nedeni yalnızca ve yalnızca yapısal değişimin katkısının artık *negatif* olmasıdır. Verimlilik artışının "iç" bileşeni 1950-1975 dönemi ile 1990-2005 dönemi için neredeyse tamamen aynıdır (yıllık yüzde 1,8). Ama yapısal değişim bileşeni 1950-1975 dönemindeki yüzde 2 seviyesinden 1990-2005 arasında yüzde -0,2'ye düşmüştür. Yani birkaç on yıl içinde eğilim akıllara durgunluk verici biçimde tersine dönmüştür.

**Latin Amerika'da farklı dönemlerde verimliliğin ayrıştırılması
(yıllık artış oranları)**

Kaynak: Pages vd., 2010.

Şekil 4:

Latin Amerika'da farklı dönemlerde verimliliğin ayrıştırılması (yıllık artış oranları)

Tüm bu gözlemler, Latin Amerika’da ekonomi politikalarının ve iktisadi kurumların 1980’li yılların sonlarında ve 1990’lı yılların başlarında yapılan reformların bir sonucu olarak ciddi bir ilerleme gösterdiğine ilişkin yaygın kabul gören görüş ışığında daha da şaşırtıcı bir hal almaktadır. Arjantin, Brezilya, Meksika, Şili, Kolombiya ve diğer Latin Amerika ekonomilerin çoğu, yüksek enflasyondan kurtulmuş, mali açıklarını kontrol altına almış, para politikasını bağımsız merkez bankalarına devretmiş, mali baskıyı ortadan kaldırmış, ekonomiyi uluslararası ticarete ve sermaye akımlarına açmış, kamu işletmelerini özelleştirmiş, yolsuzluğu ve sübvansiyonları büyük ölçüde azaltmış ve genel olarak piyasalara daha fazla serbesti tanımıştır. 1970’li yıllarda diktatörlük haline gelmiş olan ülkeler demokrasiye geçişler yaşarken başka ülkeler de yönetişimi ciddi ölçüde iyileştirmiştir. 1970’li yılların sonlarına kadar hakim olan makro-ekonomik popülizmle ve korumacı, ithal ikameci politikalarla karşılaştırıldığında, bu yeni iktisadi ortamın verimlilik performansını önemli oranda arttırması bekleniyordu.

Yapısal değişimin katkısındaki bu tersine dönüşün güçlü etkisi, tekil fabrikalarda veya sektörlerde önemli verimlilik kazanımları saptayan ve bu kazanımların 1990 sonrası ekonomi politikası reformlarıyla yakın ilişki içinde olduğunu ortaya koyan mikro-ekonomik araştırmalar nedeniyle maskelenmiştir. Özel olarak da ardı ardına yapılan birçok araştırma ticaretin serbestisinin yarattığı yoğun rekabetin imalat sektörlerini daha verimli olmaya ittiğini ortaya koymuştur (bkz. örneğin Pavcnik 2000, Paus vd. 2003, Cavalcanti Ferreira ve Rossi 2003, Fernandes 2007 ve Esclava vd. 2009). Bu çalışmaların belgelediği temel mekanizmalardan biri, “sanayi rasyonalizasyonu” olarak anılan şeydir: En düşük verimliliğe sahip firmalar sektörden ayrılır, kalan firmalar da “aşırı işgücü”nü tasfiye eder.

Yanıtsız bırakılan soru, bu şekilde uzaklaştırılan işçilere ne olduğudur. Sektörler arasında büyük verimlilik farkları göstermeyen ekonomilerde, işgücünün böyle yer değiştirmesi ekonomi çapındaki verimlilik açısından önemli sonuçlar doğurmazdı. Latin Amerika’nın durumunun böyle olmadığı ise açıktır. Şekil 4’teki veriler yer değiştiren işçilerin verimliliği *daha düşük* faaliyetlere geçmiş olabileceğini gösteriyor. Başka bir deyişle, imalat sanayinin rasyonalizasyonunun bedeli, büyümeyi düşüren yapısal değişime neden olmuş olabilir.

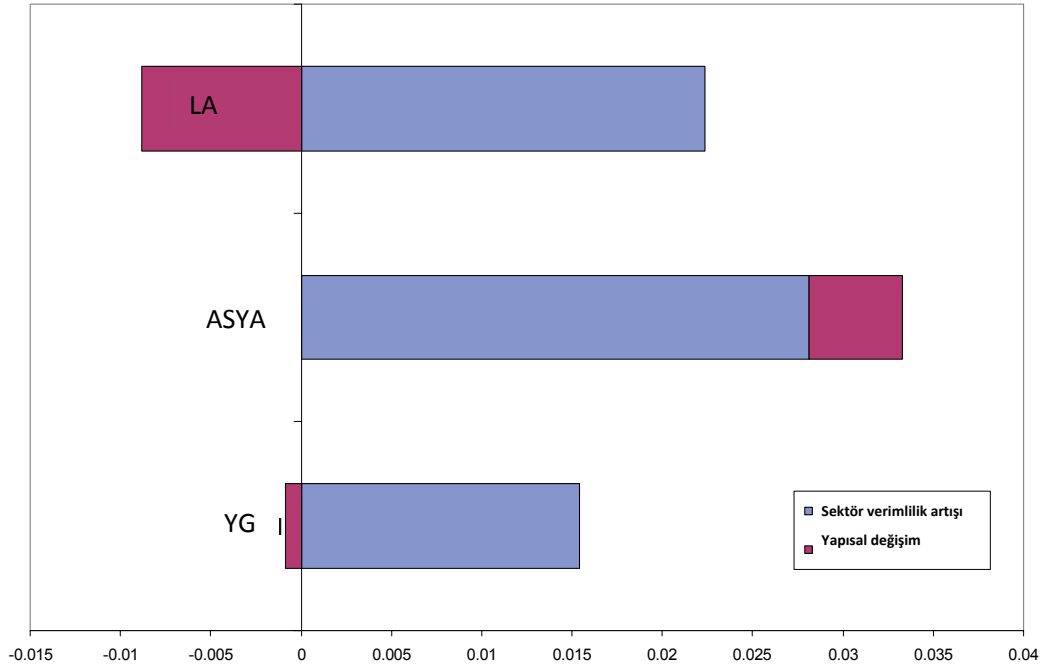
Şekil 4, Latin Amerika ekonomilerinin ileri sektörlerinden birçoğunda görünürde yaşanan teknolojik ilerlemeye rağmen son yıllarda bölgenin verimlilik artışının düşük kalmasına yol açanın ne olduğu sorusuna ilginç ve yeni bir ipucu veriyor. Ama aynı zamanda bir dizi soruyu da gündeme getiriyor. Özel olarak bu Türkiye de dahil bütün kalkınmakta olan ülkelerin yaşadığı ortak bir deneyim midir ve bunu açıklayan nedir? Şayet bu bakımdan ülkeler arasında önemli farklar bulunuyorsa, bu farklılıkların altında ne yatmaktadır?

Öncelikle, tabloya karşılaştırmalı olarak kabaca bakalım. Şekil 5, Latin Amerika’nın (LA) 1990 sonrası performansını Asya ülkeleri (ASYA) ve yüksek gelirli ülkeler (YG) ile karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmalar Pages vd.’de (2010) yapılanlarla aynı değildir, ama benzer sonuçlar doğurmuştur.¹ Spesifik olarak yapısal değişim bileşeni Latin Amerika için hala negatiftir (ve mutlak değer olarak yükselmiştir). Yüksek gelirli ülkelerin yapısal değişim bileşeni küçük (ve sıfırın biraz altında) bir değer taşımaktadır. Bu büyük ölçüde beklenen bir durumdur, çünkü daha önce üzerinde durulduğu gibi, verimlilik farkları iktisadi kalkınma sürecinde zamanla daha az önemli hale gelir.

¹ Ayrıştırma (“decomposition”) hesaplamak için IDB’nin 3-sektörlü sektörlere ayırma prosedüründen (“disaggregation”), bazı veri tutarsızlıklarını gidererek 9 sektörlü bir sektörlere ayırma prosedürü kullandık. Bkz. McMillan ve Rodrik (yakında yayınlanacak).

Daha çarpıcı ve önemli olan, yapısal değişim bileşeninin tartışmasız biçimde pozitif olduğu Asya ile var olan farktır. Ülkeler “iç” bileşenin katkısı açısından sıralandığında, beş Latin Amerika ülkesi ilk on içine girmektedir. Ama “yapısal değişim” bileşenine göre yapılan sıralamada, yalnızca iki ülke (Kosta Rika ve Meksika) ilk ona girebilmekte, bunlar da sırasıyla dokuzuncu ve onuncu sırayı almaktadır (sıralamalar için Ek’e bakınız). Gerçekten de Asya ile Latin Amerika arasındaki verimlilik performansı farkının büyük bölümünü açıklayan, yapısal değişimin katkısındaki farktır.²

Verimlilik değişiminin analizi, 1990-2005

Şekil 5:

Farklı ülke grupları arasında bir karşılaştırma

Bu son noktaya ilişkin bazı rakamlar vermek gerekirse, Asya'nın 1990-2005 arasındaki emek verimliliği artışının Latin Amerika'ninkinden 2 yüzde puanı daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir (Tablo 2). Bunun 0,6 yüzde puanı (ya da % 30'u) “iç” bileşenden, 1,4 yüzde puanı (% 70'i) ise yapısal değişimin katkısındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bir kez daha, yapısal değişimin büyüme kalıplarında var olan farklılıkların açıklanmasındaki önemine ilişkin çarpıcı bir sonuca ulaşmış bulunuyoruz. Yukarıda, yapısal değişimin katkısındaki düşüşün, Latin Amerika'da 1960'lı yıllardan itibaren verimlilik artışında görülen gerilemenin ardındaki kilit faktörlerden biri olduğunu görmüştük. Şimdi ise, aynı faktörün Latin Amerika'nın Asya ile karşılaştırıldığında ciddi oranda daha düşük bir performans göstermesinde aslan payına sahip olduğunu görüyoruz.

² Bölgesel ortalamaların ağırlıklandırılmamış ülke verilerine dayanmaktadır. Ülke GSYİH'ları ile ağırlıklandırılmış ortalamalar için bkz. Ek, Şekil E.1. Ağırlıklandırılmış veriler Latin Amerika için çok düşük bir pozitif değer gösteriyor; ama burada da, yapısal bileşenin kat kat daha büyük olduğu Asya ile çok büyük bir fark mevcut

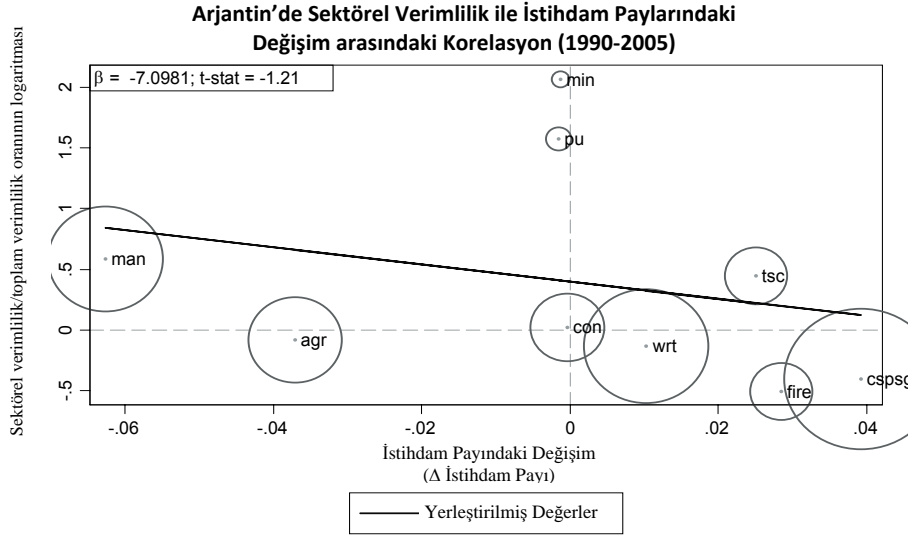
Tablo 2:

Latin Amerika ile Asya arasındaki farkın ayrıştırılması

1990-2005	Toplam verimlilik artışı	"iç" bileşen	Yapısal değişim
ASYA	% 3,33	% 2,81	% 0,52
LA	% 1,35	% 2,24	% -0,88
Fark	% 1,98	% 0,57	% 1,40

Ülkeleri teker teker ele alıp karşılaştırma yaparak bu sonuçları daha da derinlemesine kavrayabiliriz. Bundan sonra gelen dört şekil (Şekil 6-9) iki Latin Amerika, iki de Asya ülkesi için sektörel ayrıntıları gösteriyor. Her bir ülke için 1990-2005 döneminde sektörlerin (dönem sonu) görel verimliliğini ($P_{i,t}$) bu sektörlerin istihdamdaki payında yaşanan değişikliklerle ($\Delta\theta_{i,t}$) eşleştirerek çiziyoruz. Yukarıda belirtildiği gibi, yapısal değişim bileşeninin negatif olması, bu ikisi arasındaki korelasyonun negatif olması anlamına gelmektedir ve bu durumda dağılım grafiğinin regresyon çizgisinin eğimi de negatif olacaktır. Her bir sektörün istihdam içindeki payı, sektörü temsil eden balonun büyüklüğü ile gösterilmektedir.

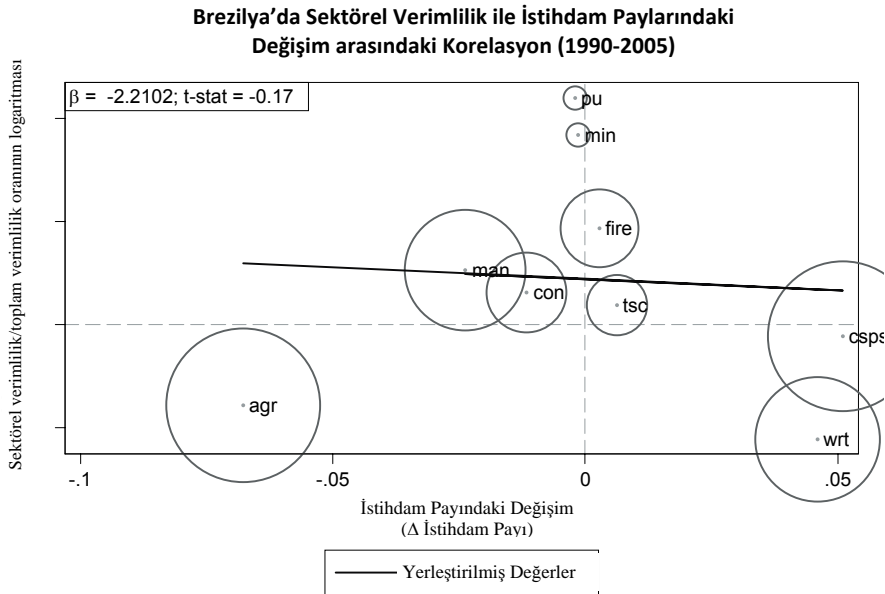
Arjantin, büyümeyi azaltıcı yapısal değişim bakımından açık örnek teşkil etmektedir (Şekil 6). İstihdam bakımından en yüksek görel kaybı yaşayan sektör imalat sanayidir ve bu aynı zamanda ortalamadan yüksek verimliliğe sahip sektörler arasında da en büyük sektördür. İmalat sektörünün istihdamındaki azalmanın büyük bölümü, Arjantin'in 1990'lı yıllardaki aşırı açıklık deneyimiyle eş zamanlı gerçekleşmiştir. Her ne kadar imalattaki gerileme 2001-2002 finansal krizinden toparlanma süreci içinde durdurulmuş ve hatta eğilim kısmen tersine çevrilmiş de olsa bu 1990-2005 döneminin genel tablosunu değiştirmeye yetmemiştir. Buna karşılık, istihdamdaki payı en çok artan kayıt dışı istihdamın yaygın biçimde görüldüğü ve verimlilik düzeyi en düşük sektör olan sosyal, kişisel ve kamu hizmetleridir. Arjantin'in dağılım grafiğinin negatif eğrisi bunun sonucudur.

Şekil 6³:
Arjantin

*Not: Dairenin büyüklüğü 1990'da istihdam içindeki payı gösterir
 **β regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin katsayısını gösterir:
 $\ln(p/P) = \alpha + \beta \Delta \text{İstihdam payı}$
 Kaynak: Timmer ve de Vries'ten (2007) veriler temelinde yazarın hesaplamaları

Brezilya'da karşımıza biraz daha karışık bir tablo çıkmaktadır (Şekil 7). İmalat sektörü istihdamında yaşanan göreceli çöküş Arjantin'deki kadar vahim değildir ve ortalama verimliliğin ciddi şekilde altında olan tarım sektöründe imalat sektörüne kıyasla daha hızlı gerçekleşen daralma, bu kaybı bir şekilde dengelemiştir. Öte yandan, en hızlı genişleyen sektörler yine sosyal ve kişisel hizmetler ve toptan ve perakende ticaret gibi dış ticarete konu olmayan, verimliliği görece düşük sektörler olmuştur. Sonuçta, Brezilya'nın eğimi hafifçe negatiftir; bu da yapısal değişimin az da olsa büyüme düşürücü bir rolü olduğunu gösterir.

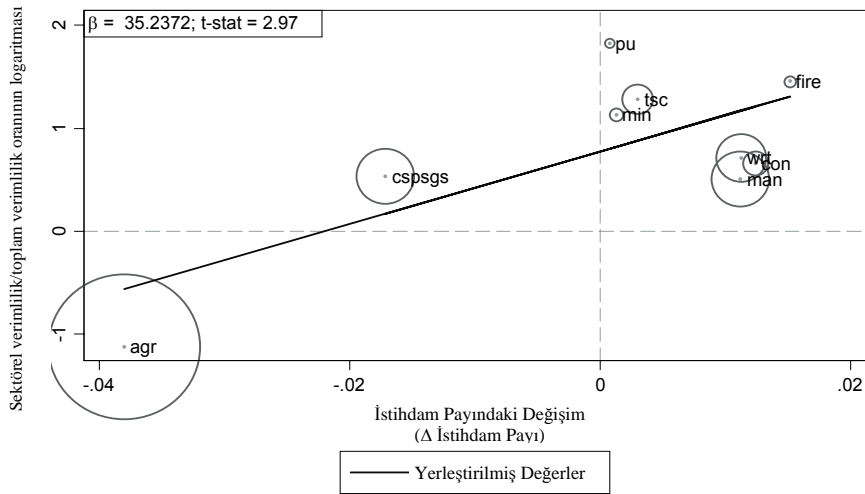
Şekil 7:
Brezilya

*Not: Dairenin büyüklüğü 1990'da istihdam içindeki payı gösterir
 **β regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin katsayısını gösterir:
 $\ln(p/P) = \alpha + \beta \Delta \text{İstihdam payı}$
 Kaynak: Timmer ve de Vries'ten (2007) veriler temelinde yazarın hesaplamaları

³ Bu ve izleyen balon grafiklerde kullanılan sektör kısaltmaları ve Türkçe karşılıkları şöyledir: MAN: İmalat sanayi, AGR: Tarım, CON: İnşaat, PU: Altyapı Hizmetleri, MIN: Madencilik, WRT: Toptan ve Perakende Ticaret, TSC: Ulaştırma ve İletişim, FIRE: Finans ve İşletme Hizmetleri, CSPS: Sosyal, Kişisel ve Kamu Hizmetleri

Bu örnekleri 1990'dan beri önemli miktarda büyüme arttırıcı yapısal değişim yaşamış olan Hindistan ile karşılaştıralım. Şekil 8'de görüldüğü gibi, işgücü esas olarak çok düşük verimliliğe sahip olan tarımdan ekonominin imalatın da dahil olduğu modern sektörlerine kaymıştır. Örneklemimizdeki en yoksul ülke olduğundan Hindistan'ın deneyimi yüksek temsiliyet içermeyebilir. Ama bir başka Asya ülkesi olan Tayland da çok benzer bir yapı sergilemektedir (Şekil 9). Hatta Tayland'da yaşanan yapısal değişim devasa olmuş; tarımın istihdam içindeki payı 20 yüzde puanı düşmüş, imalat sanayi ise ciddi kazanımlar elde etmiştir.

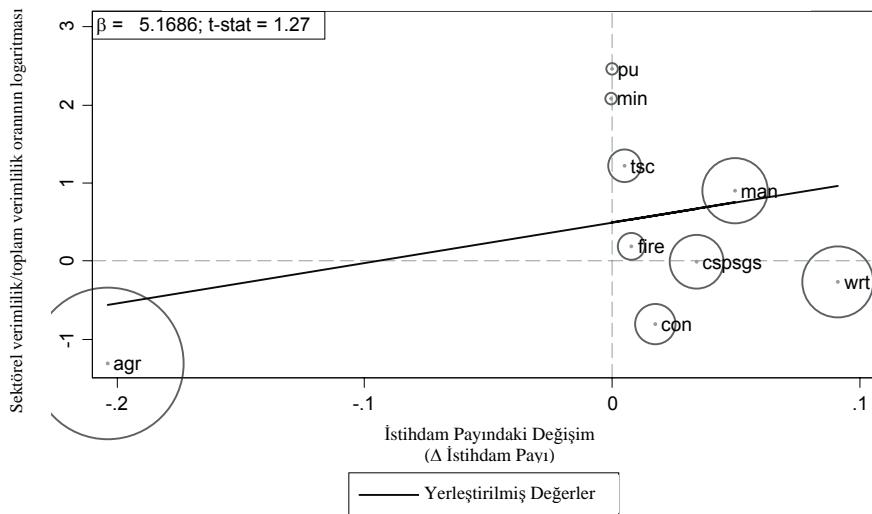
Hindistan'da Sektörel Verimlilik ile İstihdam Paylarındaki Değişim arasındaki Korelasyon (1990-2005)

Şekil 8:
Hindistan

*Not: Dairenin büyüklüğü 1990'da istihdam içindeki payı gösterir
 **β regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin katsayısını gösterir:
 $\ln(p/P) = \alpha + \beta \Delta$ İstihdam payı
 Kaynak: Timmer ve de Vries'ten (2007) veriler temelinde yazarın hesaplamaları

Tayland'da Sektörel Verimlilik ile İstihdam Paylarındaki Değişim arasındaki Korelasyon (1990-2005)

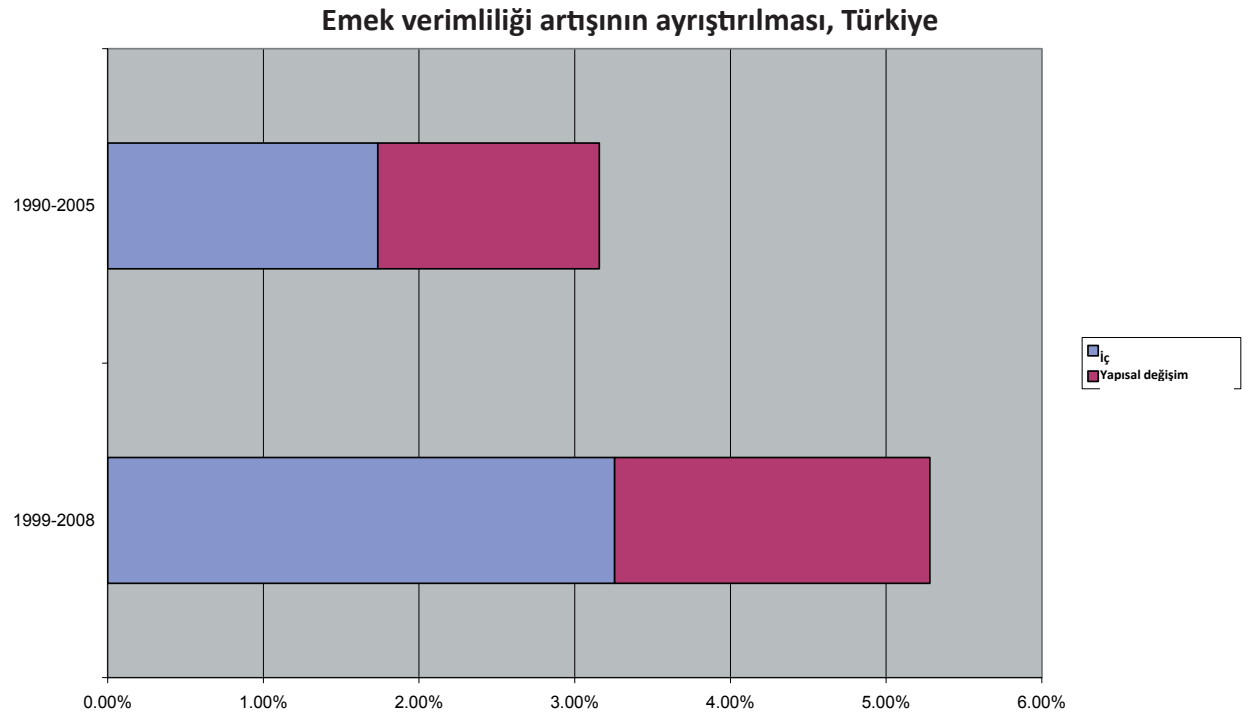

Şekil 9:
Tayland

*Not: Dairenin büyüklüğü 1990'da istihdam içindeki payı gösterir
 **β regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin katsayısını gösterir:
 $\ln(p/P) = \alpha + \beta \Delta$ İstihdam payı
 Kaynak: Timmer ve de Vries'ten (2007) veriler temelinde yazarın hesaplamaları

Bütün Asya ülkeleri bu kalıba uymamaktadır. Spesifik olarak Güney Kore ve Singapur, verimliliği yüksek imalat sektörlerinin daralmasıyla verimliliği daha düşük olan hizmetler faaliyetlerinin genişlemesi bakımından daha ziyade Latin Amerika ülkelerine benzemektedirler. Ama her iki örnekte de çok hızlı "iç" verimlilik artışı, yapısal değişimin negatif katkısını fazlasıyla telafi etmiştir. Latin Amerika'da ise bu görülmemektedir.

Türkiye bu karşılaştırmada ne durumdadır? Yanıt, hiç de kötü değil olacaktır.⁴ Her ne kadar Türkiye Latin Amerika'nın 1990'lı yıllarda benimsemiş olduğu ekonomi politikalarının birçoğunu (özellikle de ticaret ve sermaye hareketleri serbestisi) uygulamış olsa da, önemli oranda büyüme arttırıcı yapısal değişim yaşamıştır. Türkiye'ye ilişkin ayrıştırma 1990-2005 ve 1999-2008 dönemleri için aşağıda verilmektedir. Söz konusu dönemlerden ilki örneklemedeki diğer ülkeler için ele alınan döneme tekabül ederken ikinci dönem son on yılı ele almaktadır. Her iki dönemde de yapısal dönüşümün katkısı ciddi düzeylerde olmuştur: sırasıyla 1,4 (% 45) ve 2,0 (% 38). Bu rakamlar, burada ele alınan ülke örneklemini içinde kaydedilen en yüksekler arasındadır (bkz. Ek Tablo E.2).

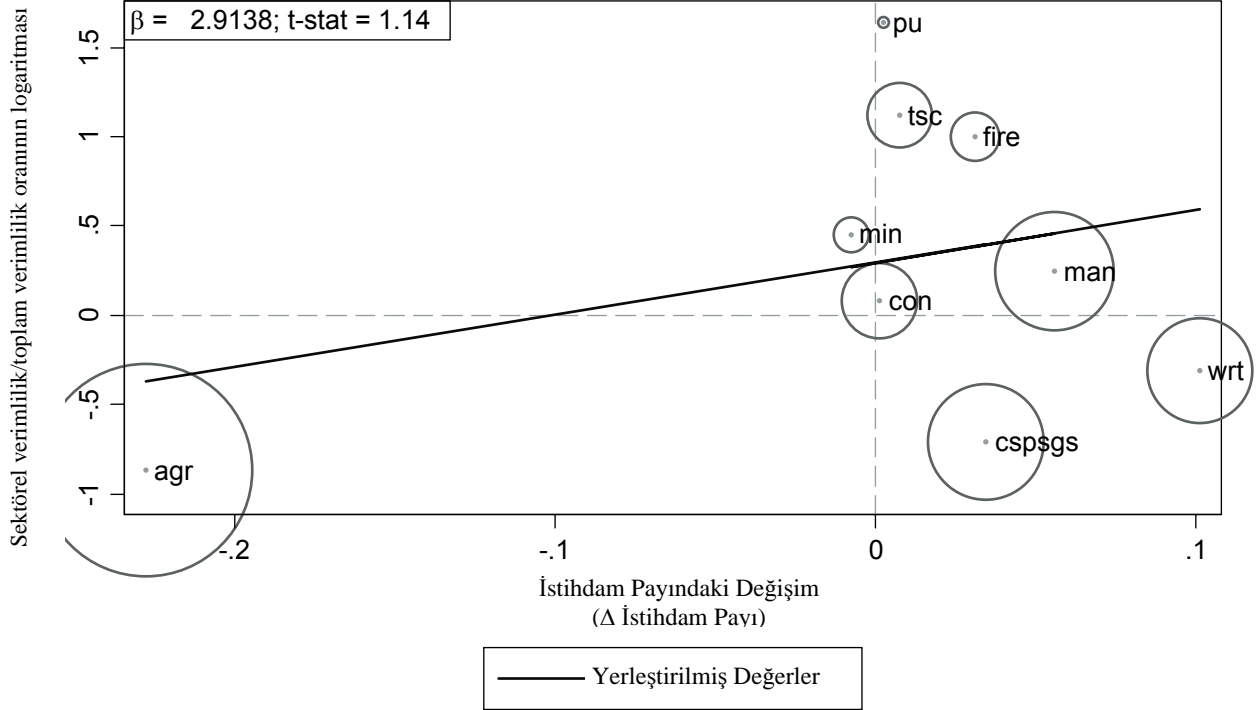
Şekil 10:

Türkiye için emek verimliliği artışının ayrıştırılması

Türkiye'nin balon grafiği sektörlerin durumunu ayrıntılı olarak vermektedir (Şekil 11). Tayland ve Hindistan'da olduğu gibi, Türkiye'nin öyküsü esas olarak işgücünün tarımdan koparak ekonominin daha verimli başka alanlarına kayması olmuştur. Latin Amerika'da görüldüğü farklı olarak, imalat sanayi işgücünün artan bir oranını kendine çekmeye devam etmiştir. Öte yandan, bazı verimliliği düşük hizmet sektörleri de genişlemiştir (sosyal ve kişisel hizmetler ve toptan ve perakende ticaret).

⁴ Türkiye'de verimlilik artışını uzun vadeli bir bakış açısıyla ele alan bir kaynak için bkz. Altuğ vd. (2006). Bu çalışma, aynı zamanda, burada yaptığımızla benzer bir tarım-sanayi ayrıştırmasını da içermektedir.

Türkiye’de Sektörel Verimlilik ile İstihdam Paylarındaki Değişim arasındaki Korelasyon (1990-2005)

Şekil 11:
Türkiye için sektörel ayrıntılar

*Not: Dairenin büyüklüğü 1988’da istihdam içindeki payı gösterir
 **β regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin katsayısını gösterir:
 $\ln(p/P) = \alpha + \beta \Delta \text{İstihdam payı}$
 Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu’nun verileri, yazarın hesaplamaları

Ülkeler Arasındaki Farkların Açıklanması

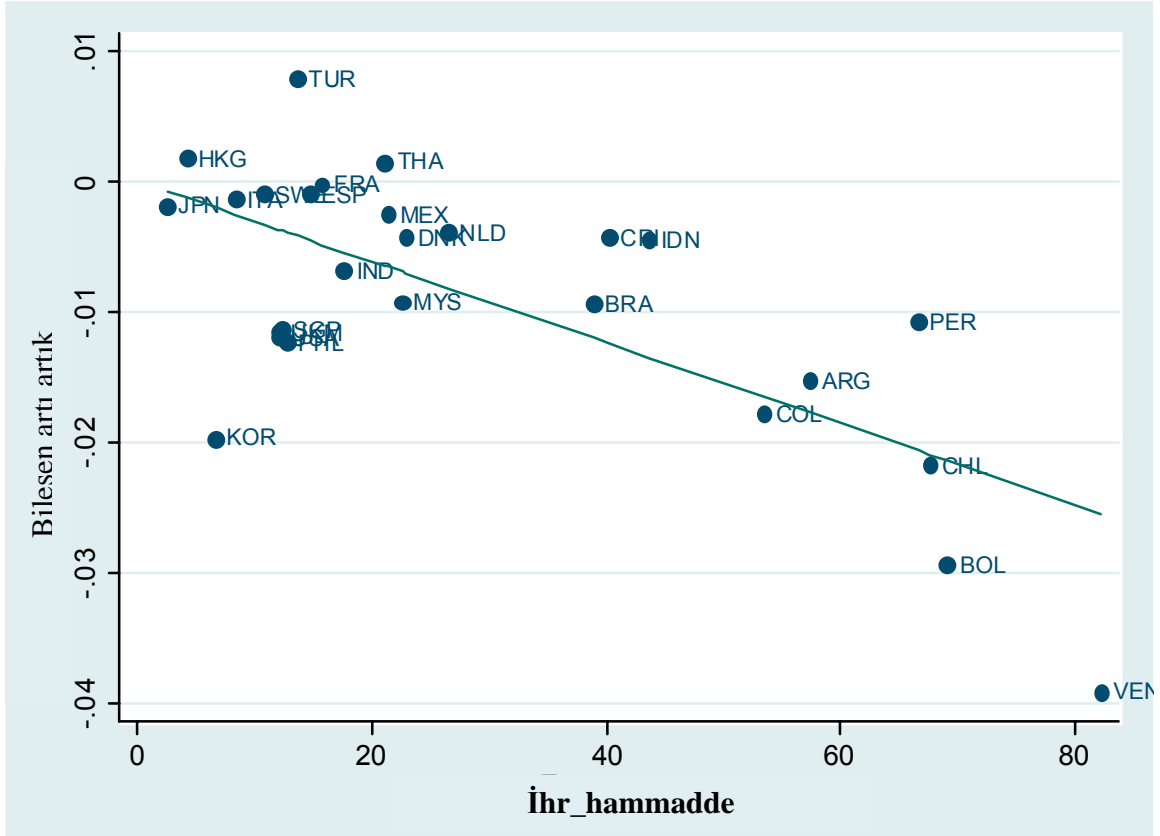
Ülke örneklemimizde gözlenen performans farklılıkları nasıl açıklanabilir? Akla dört tip açıklama gelmektedir. Birincisi, görece daha zengin ülkelerin sektörler arası verimlilik farklılıkları daha az olduğu için, söz konusu ülkelerin verimlilik arttırıcı yapısal değişim olanakları da daha azdır. İkincisi, işgücü piyasalarının daha katı olduğu, özel olarak da işe alma ve işten çıkartmanın daha bağlayıcı sonuçlar doğurduğu ülkelerde, hızlı yapısal değişim daha güç ve yüksek maliyetli olabilir. Üçüncüsü, kaynağa dayalı veya birincil sektörlerde karşılaştırmalı üstünlükleri olan ülkeler, işgücünü bu tür sektörlerden imalat sektörü gibi daha verimli ve dinamik sektörlerle kaydırmakta güçlük çekiyor olabilirler. Dördüncüsü, ticaret, sanayi ve döviz kuru politikaları, ticarete konu olan yeni faaliyetlere yönelik caydırıcı bir rol oynuyor ve imalat sektörlerini ithalat rekabetine gereğinden erken ve fazla maruz bırakıyor olabilir. Bu faktörlerin potansiyel olarak belirleyici olduklarına dair bir takım ön-bulgularımı sunacağım.

Veriler, Latin Amerika'nın yapısı ile Asya'nın yapısı arasındaki farkları açıklamak bakımından yukarıda bahsi geçen faktörlerin ilki hariç hepsinin etkisi olduğunu düşündürmektedir. Kalkınma düzeyleri bakımından farklılıkların burada etkili olmadığını düşünmek daha doğru görünüyor, çünkü örneklemimizdeki Asya ülkeleri ortalama olarak Latin Amerika ülkelerinden zaten daha zengindir. Yani diğer tüm koşullar eşit olmak kaydıyla, Asya'da verimlilik arttırıcı yapısal değişimin daha çok değil daha az olmasını beklememiz gerekirdi. Üstelik sektörler arası verimlilik düzeylerindeki farklılığın dağılımı iki bölge arasında neredeyse aynıdır. Öyleyse, iki bölge arasındaki farkların nedenleri diğer üç açıklamada aranmalıdır.

Yapısal değişimin her bir ülke açısından katkısına, karşılaştırmalı üstünlük, ticaret/döviz kuru uygulamaları ve işgücü piyasası düzenlemelerini temsil eden değişkenlere göre regresyon uyguladım. Karşılaştırmalı üstünlük için ülkenin ihracatı içinde hammaddelerin payını kullandım. Ticaret/döviz kuru uygulamaları için, ülkeler arasında fiyat düzeylerinin karşılaştırılması temelinde ülkenin ulusal parasının değerinin normalden küçük gösterilmesine ilişkin bir ölçüm (Balassa-Samuelson etkisi için düzeltme yaptıktan sonra, bkz. Rodrik 2008) kullandım. İşgücü piyasasına ilişkin politikalar için ise, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) veri tabanındaki istihdam katılık endeksini kullandım. Her üçünün de regresyonda beklenen işarete sahip olduğunu ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu gördüm. Çeşitli başka spesifikasyonlara da başvurarak, aralarında nüfus göstergeleri, Latin Amerika ülkeleri için bir kukla değişken ve gümrük vergisi düzeylerinin de bulunduğu bir dizi ek değişkeni denedim. Ama bu ek regresyonlardan hiçbiri anlamlı bir sonuç vermedi. İhracat yapısına ilişkin değişken ve ulusal paranın düşük değerliliğine ilişkin endeks tutarlı biçimde anlamlı olmaya devam ederken, işgücü piyasası katılık endeksi spesifikasyona bağlı olarak yer yer anlamlı olmakta, yer yer bu özelliği yitirmektedir.

Şekil 12-14, bu regresyonlarla ilişkili kısmi korelasyon çizimlerini gösteriyor. Emek verimliliğinin yapısal değişim bileşeni ihracat içinde hammaddelerin payında hızla düşmekte, ulusal paranın düşük değerliliği düzeyinde yükselmektedir. Bu iki ilişki, şekillerden görülebileceği gibi, (3'ün üzerinde güçlü t-istatistiği ile) oldukça katıdır. Başka bir ifadeyle, yapısal değişimi büyüme yolunda kullanmak bakımından en iyi pozisyona sahip ülkeler, mamul mallar ihracatı

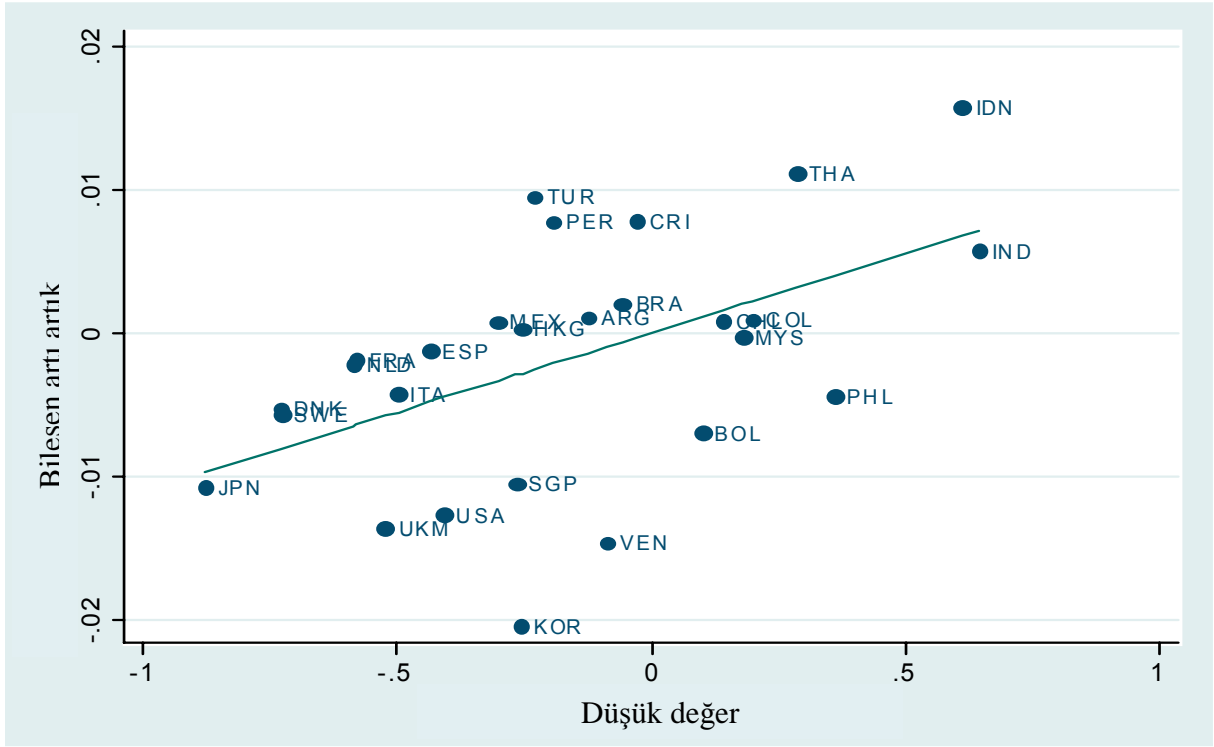
yapan ve rekabetçi döviz kuruna sahip olanlardır. Asya ülkeleri her iki bakımdan da avantajlı durumda iken Latin Amerika ülkeleri dezavantajlı olmuştur. Şekil 14'ün gözler önüne serdiği gibi, istihdamın katılığı endeksi ile ilişki aynı derecede güçlü değildir (katsayı hesabı ancak % 90 eşliğinde anlamlıdır). Ama verilerde işletmelerin işe almada ve işten çıkartmada daha büyük zorluklarla karşılaştığı ülkelerin, yapısal değişimin verimlilik artışına katkısı bakımından bir bedel ödeme ihtimali olduğunu düşündüren yanlar vardır.

Şekil 12⁵:

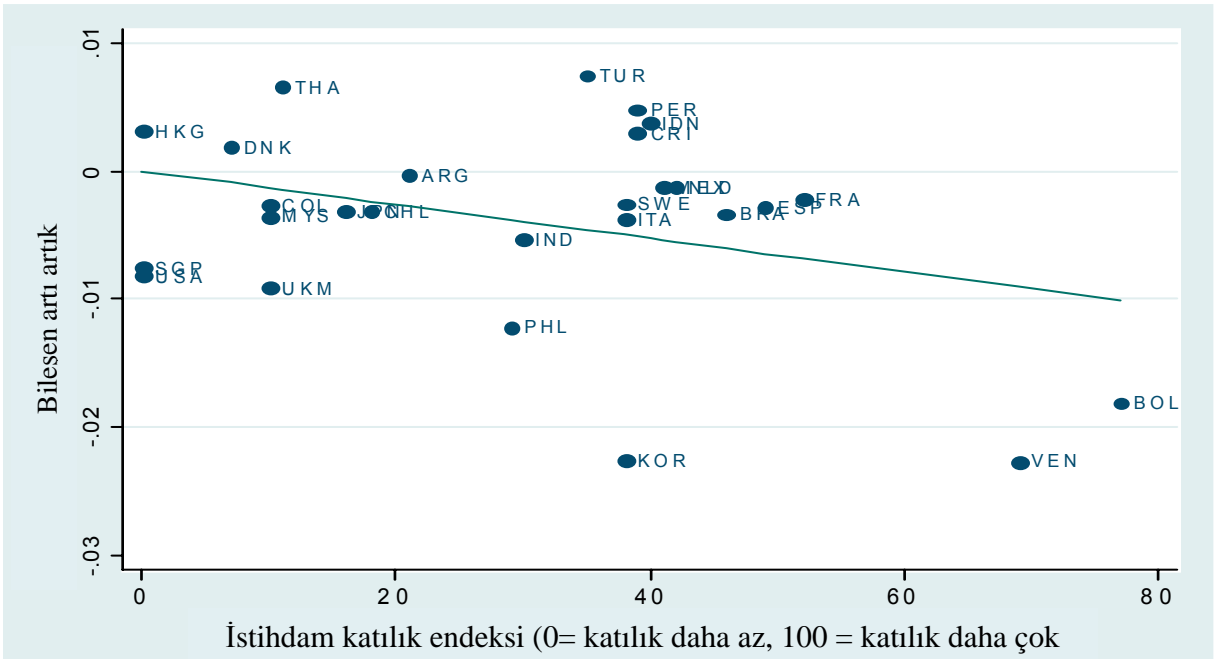
İhracatta hammaddelerin payı ile yapısal değişim bileşeni arasındaki kısmi ilişki

⁵ Şekil 12 ve izleyen şekil ve tablolarda verilen ülke kodları şu ülkelere karşılık gelmektedir: KOR: Kore; PER: Peru; CHI: Şili; SGP: Singapur; MYS: Malezya; TWN: Tayvan; BOL: Bolivya; IND: Hindistan; VEN: Venezüella; ARG: Arjantin; HKG: Hong Kong; TUR: Türkiye; IND: Endonezya; THA: Tayland; CRI: Kosta Rika; MEX: Meksika; PHL: Filipinler; BRA: Brezilya; COL: Kolombiya ve ETH: Etiyopya.

Şekil 13:

Ulusal paranın düşük değerli oluşu ile yapısal değişim bileşeni arasındaki kısmi ilişki

Şekil 14:

İstihdam katılığı ile yapısal değişim bileşeni arasındaki kısmi ilişki

Sonuçlar

Ekonominin geleneksel ve modern kısımları arasında emek verimliliği bakımından büyük farklılıklar olması, gelişmekte olan toplumlarda temel bir gerçekliktir. Bu derste bu farkları gösterdik ve işgücünün düşük verimliliğe sahip faaliyetlerden yüksek verimliliğe sahip faaliyetlere kaymasının kalkınmayı sağlayan temel bir faktör olduğunu vurguladık. Sonuçlar Latin Amerika'nın büyüme oranlarındaki düşüşün ve Asya karşısında görece olarak gerilemesinin ortak bir nedeni olduğunu ortaya koyuyor: bölge ülkelerinin yapısal değişim bakımından çok zayıf bir performans sergilemesi. Temsili bir Latin Amerika ülkesi ele alındığında 1990'dan bu yana yapısal değişimin büyümeyi azaltıcı nitelikte olması çok çarpıcı.

Türkiye, yapısal değişimin toplam emek verimliliği artışına yaptığı pozitif katkı bakımından kesinlikle Asya'ya Latin Amerika'dan daha yakın duruyor. Son zamanlarda yapısal değişim bileşeninin toplam büyüme içindeki payı bir miktar düşmüş olsa da, büyüklüğünün artmış olması da (Şekil 10'da 1990-2005 rakamlarını 1999-2008 rakamlarıyla karşılaştırınız) cesaret verici.

Türkiye'nin yüksek iktisadi büyüme hızını devam ettirebilmesi açısından hızlı ve emek verimliliği artırıcı yapısal değişimin sürdürülmesi önem taşıyacaktır. Ancak, imalat sanayi sektörünün istihdamı artırma hızı azaldığı ve büyümekte olan hizmetler sektörü aynı derecede verimli olmadığı için bu zaman içinde güçleşebilir. Bu durum Türkiye ekonomisinin büyümesinin önümüzdeki yıllarda karşılaşılabileceği bir zorluktur.

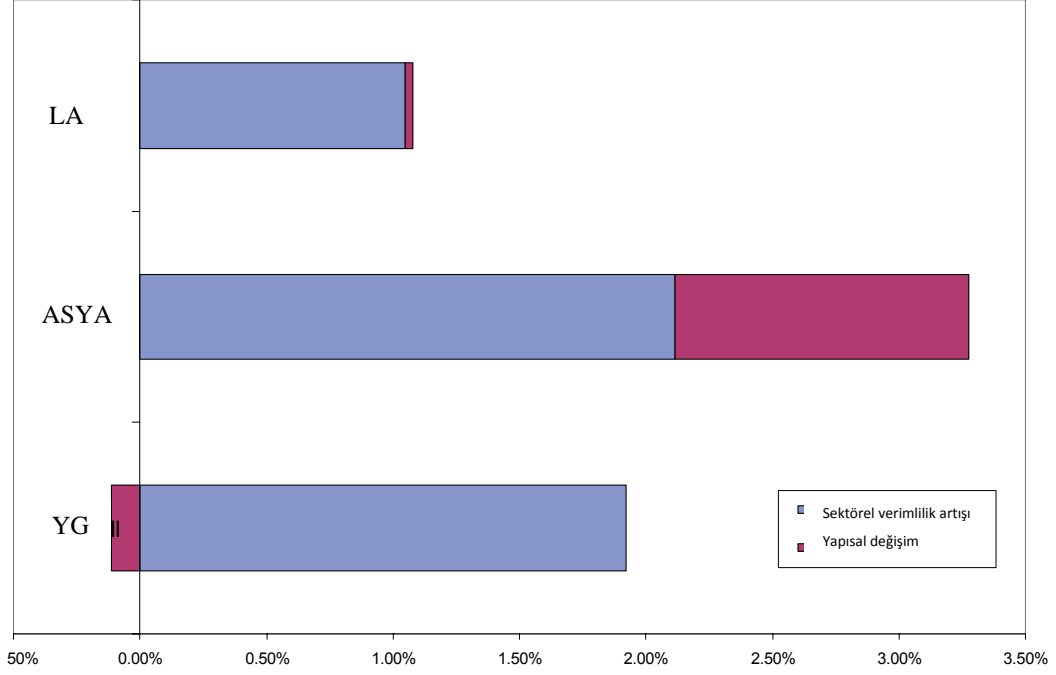
Kaynaklar

- Altuğ, Sumru, Alpay Filiztekin ve Şevket Pamuk, "Sources of Long-Term Economic Growth in Turkey, 1880-2005," yayınlanmamış makale, Ekim 2006.
- Cavalcanti Ferreira, Pedro, ve José Luiz Rossi, "New Evidence from Brazil on Trade Liberalization and Productivity Growth," *International Economic Review*, Cilt 44, No. 4, Kasım 2003, s. 1383-1405.
- Celasun, Merih, "Sources of Industrial Growth and Structural Change: The Case of Turkey," Dünya Bankası, Washington, DC, 1983.
- Eslava, Marcela, Haltiwanger, John, Kugler, Adriana D. ve Kugler, Maurice, "Trade Reforms and Market Selection: Evidence from Manufacturing Plants in Colombia," NBER Working Paper No 14935, 2009.
- Fernandes, Ana M., "Trade policy, trade volumes and plant-level productivity in Colombian manufacturing industries," *Journal of International Economics*, Volume 71, Issue 1, Mart 2007, s. 52-71.
- Hsieh, C-T., ve P. Klenow, "Misallocation and Manufacturing TFP in China and India," *Quarterly Journal of Economics*, 124, 2009, 1403-1448.
- McMillan, Margaret ve Dani Rodrik, "Globalization and Structural Transformation," üzerinde çalışılmakta olan makale, 2010, yakında yayınlanacak.
- McKinsey Global Institute, Turkey: Making the Productivity and Growth Breakthrough, McKinsey and Co., İstanbul, 2003.
- Mundlak, Yair, Rita Butzer, and Donald F. Larson, "Heterogeneous technology and panel data: The case of the agricultural production function" Hebrew University, Center for Agricultural Economics Research, Discussion paper 1.08, 2008.
- Pages, Carmen ed., The Age of Productivity, Inter-American Development Bank, Washington, D.C., 2010.
- Paus, Eva, Nola Reinhardt, and Michael Dale Robinson, "Trade Liberalization and Productivity Growth in Latin American Manufacturing, 1970-98," *Journal of Policy Reform*, 2003, Cilt 6, sayı 1, sayfa 1-15.
- Pavcnik, Nina, "Trade Liberalization, Exit, and Productivity Improvements: Evidence from Chilean Plants," NBER Working Paper No. 7852, Ağustos 2000.
- Rodrik, Dani, "The Real Exchange Rate and Economic Growth," *Brookings Papers on Economic Activity*, 2008.
- Timmer, Marcel P. and Gaaitzen J. de Vries, "Structural Change and Growth Accelerations in Asia and Latin America: A New Sectoral Data Set," *Cliometrica*, Cilt 3 (sayı 2), 2009, s. 165-190.

Ek

Şekil E.1:

Verimlilik artışının ayrıştırılması, 1990-2005 (ağırlıklandırılmış veriler)

Tablo E.1:
“İç” bileşenin katkısına göre ülke sıralaması

Ülke	Bölge	Toplam	İç	Yapısal
KOR	ASIA	0.038972	0.052947	-0.013975
PER	LAC	0.034072	0.038536	-0.004465
CHL	LAC	0.029252	0.036205	-0.008953
SGP	ASIA	0.037079	0.037853	-0.000775
MYS	ASIA	0.040816	0.035871	0.004946
TWN	ASIA	0.039907	0.03448	0.005427
BOL	LAC	0.008808	0.033657	-0.024849
IND	ASIA	0.042316	0.032409	0.009906
VEN	LAC	-0.003542	0.032048	-0.03559
ARG	LAC	0.023534	0.029429	-0.005896
HKG	ASIA	0.03272	0.020182	0.012538
TUR	TURKEV	0.031586	0.017353	0.014233
IDN	ASIA	0.027799	0.017228	0.010571
THA	ASIA	0.030511	0.013835	0.016676
CRI	LAC	0.0125	0.008725	0.003775
MEX	LAC	0.01067	0.008339	0.002331
PHL	ASIA	0.009455	0.00809	0.001365
BRA	LAC	0.004444	0.006957	-0.002513
COL	LAC	0.001849	0.00529	-0.00344
ETH	AFRIGA	0.018733	0.003935	0.014798

Tablo E.2:

“Yapısal değişim” bileşeninin katkısına göre ülke sıralaması

Ülke	Bölge	Toplam	İç	Yapısal
THA	ASIA	0.030511	0.013835	0.016676
ETH	AFRIW	0.018733	0.003935	0.014798
TUR	TURKEV	0.031586	0.017353	0.014233
HKG	ASIA	0.03272	0.020182	0.012538
IDN	ASIA	0.027799	0.017228	0.010571
IND	ASIA	0.042316	0.032409	0.009906
TWN	ASIA	0.039907	0.03448	0.005427
MVS	ASIA	0.040816	0.035871	0.004946
CRI	LAC	0.0125	0.008725	0.003775
MEX	LAC	0.01067	0.008339	0.002331
PHL	ASIA	0.009455	0.00809	0.001365
SGP	ASIA	0.037079	0.037853	-0.000775
BRA	LAC	0.004444	0.006957	-0.002513
COL	LAC	0.001849	0.00529	-0.00344
PER	LAC	0.034072	0.038536	-0.004465
ARG	LAC	0.023534	0.029429	-0.005396
CHL	LAC	0.029252	0.038205	-0.008953
KOR	ASIA	0.038972	0.052947	-0.013975
BOL	LAC	0.008808	0.033657	-0.024849
VEN	LAC	-0.003542	0.032048	-0.03559

